

ФІЛОСОФІЯ XVIII СТОЛІТТЯ

Микола Федяй

ПЕРЕКЛАДИ І ТЛУМАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОГО КУРСУ СТЕФАНА КАЛИНОВСЬКОГО: РАДЯНСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА ЇЇ ПЕРЕЖИТКИ¹

Ця стаття є останньою із трилогії досліджень про викладача Києво-Могилянської академії Стефана Калиновського, який у 1729–1731 роках прочитав у її стінах свій філософський курс. Перша стаття була присвячена біографії професора, друга – текстам Калиновського, насамперед аналізу його навчальних курсів. У ній було доведено, що той не створював власного оригінального філософського курсу, а продиктував без жодних змін своїм студентам «Cursus Philosophicus», написаний Франсуа Ле Ре в 1630-х роках у Парижі [Федяй 2022; 2023]. Знаючи тепер, що курс Калиновського – це дослівно записаний студентами текст французького автора, цікаво подивитися, як науковці перекладали і тлумачили цей текст, думаючи, що він був створений могилянським професором у Києві.

Перші дослідження курсу Стефана Калиновського припадають на другу половину 1960-х років, коли при Інституті філософії АН УРСР (далі – ІФ) була сформована група із вивчення філософії Києво-Могилянської академії. Тоді один із рукописів курсу сфотографували і розіслали тим, хто знав латинську мову. Філологи за освітою Віталій Маслюк і Адам Березицький дешифрували й переклали деякі його частини, зіштовхуючись при цьому з різноманітними труднощами. Наступні переклади цього філософського курсу здійснили на початку 1980-х років: тоді етику Калиновського одночасно переклали Віктор Андрушко в Києві та Марія Кашуба у Львові. Між ними виник конфлікт спершу за фотокопії рукопису, а потім за публікацію перекладу. Відомі українські філософи і психологи (Валерія Нічик, Мирослав Попович, Володимир Роменець та ін.) тлумачили перекладені фрагменти курсу, запропонувавши творчі, але відірвані від реальності ідеї. Відтак їхнє тлумачення, засноване на радянському способі дослідження, поширилося в українській науковій літературі, де й досі залишається панівним.

У цій статті на основі джерельних даних (неопублікованих перекладів, редакторських правок, листів та ін.) буде відтворений процес роботи дослідників над рукописом за непростих радянських умов. Крім того, буде проаналізовано, чи правильно вони розібрали латинський рукописний текст, чи коректно переклали і, нарешті, наскільки їхні інтерпретації філософського курсу Калиновського (тобто Ле Ре) корелюють із дійсністю.

© М. Федяй, 2023

¹ Стаття написана за підтримки польського Narodowego Centrum Nauki в межах проекту UMO-2022/01/4/HS3/00084.

Дослідження могилянської філософії наприкінці 1960-х років

Переклад філософських курсів професорів Києво-Могилянської академії (далі – КМА), у тому числі й одного з рукописів Стефана Калиновського, розпочався в другій половині 60-х, коли при ІФ за підтримки директора Павла Копніна була сформована дослідницька група із вивчення могилянської філософської спадщини. Оскільки для роботи над рукописами потрібно було знати латину (якою філософи не володіли), у групу запросили випускників кафедри класичної філології Львівського університету, підпільних греко-католицьких священиків і інших знавців латини, яких вдалося знайти. Очолила групу Валерія Нічик, яка з 1952 року була пов'язана з ІФ, захистила дисертацію про філософські погляди Олександра Богомольця, а потім працювала у відділі діалектичного матеріалізму; латини вона не знала і схоластиком до цього не займалася. Організовував зв'язок між ІФ і перекладачами з різних міст Василь Бишовець, що вів із ними листування. Концепція новоствореної групи полягала в тому, щоб класичні філологи дешифрували й перекладали курси КМА, а потому філософи тлумачили одержані переклади².

Дешифрування, переклад і редагування «Вступу до загальної філософії»

Проект запустили з великим розмахом: у 1966–1967 роках зробили фотокопії близько 30 рукописів філософських курсів і розіслали їх перекладачам. Серед рукописів, обраних для дослідження, опинився один зі списків філософського курсу Стефана Калиновського (338 аркушів, містить «Вступ до загальної філософії», логіку й етику³ [Kalinowski 1729-1730]. Віталію Маслюку, завідувачу кафедри класичної філології Львівського університету, випало першому перекладати цей рукопис. Роботу над перекладом Маслюк почав у Львові, за фотокопіями.

Не пізніше середини 1969 р. він дешифрував, набравши на друкарській машинці, латинський текст «Вступу до загальної філософії» й переклав його українською. «Вступ» – це початкова частина філософського курсу, що в «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре, з якого київський професор продиктував цю частину студентам, займає 90 сторінок формату in-8° [Le Rées 1642: I,2, 1-90]⁴. Дешифрований латинський текст Маслюка склав 71 сторінку машинопису, а переклад – 79. Свої напрацювання він надіслав до ІФ, де вони й досі зберігаються. Лише частина цього перекладу, після ретельного редагування, була опублікована.

Перший етап при роботі з рукописом – це розібрати і правильно прочитати текст, часто написаний складним почерком, зі скороченнями, помилками тощо. Якщо неправильно прочитати певне слово, то буде неправильним і переклад. Дослідники могилянської спадщини називали цей клопіткий процес «дешифруванням» або «відчитуванням» рукопису. Тому, перш ніж аналізувати якість самого перекладу, варто поглянути, чи коректно Маслюк відтворив латинський текст рукопису. Наразі, знаючи, що текст

---

² Детальніше про цю дослідницьку групу, переклади її представників і тлумачення отриманих перекладів див.: [Симчич 2012а; 2012b].

³ Рукопис тоді зберігався в Центральній науковій бібліотеці Академії наук УРСР, його шифр: 123п/83. Ще в 1952 р. Петро Пелех видав статтю про психологію у філософських курсах КМА, де серед іншого згадав два списки курсу Калиновського, зокрема і цей [Пелех 1952: 87]. Наразі відомо про чотири списки курсу Калиновського за 1729–1731 роки [Федяй 2023: 12].

⁴ У посиланнях на «Cursus Philosophicus» Ле Ре римська цифра після двокрапки вказує на номер тому, арабська цифра після крапки – на номер частини відповідного тому, цифра після коми – на номер сторінки.

курсу Калиновського дослівно повторює «Cursus Philosophicus» Ле Ре, нескладно зроби́ти таке порівняння.

На перших же сторінках дешифровки Масло́ка подибуємо фрагмент, що відрізняється від тексту Ле Ре. У таблиці подаю речення із «Cursus Philosophicus», його запис в рукописі курсу Калиновського й те, як його дешифрував Масло́к (виділення мої):

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Курс Калиновського, 1729–1730</i>	<i>Дешифровка Масло́ка</i>
Ex Aristotele , primo priorum, eruitur haec Termini definitio, Terminus est extremum in quod propositio resolvitur tanquam in subiectum vel praedicatum [Т. 1, pars 2, p. 4]	Ex Arle Primo Prior: eruitur haec <u>tni</u> definitio: Terminus est extremum, in qd <u>Proo</u> resolvitur tanquam in subiectum et praedicatum [арк. 3 зв.]	Ex arte primo prior eruitur haec termini definitio: Terminus est extremum, in quod pronuntiatio resolvitur, tanquam in subiectum et praedicatum [Масло́к s.a.a: 4]

Текст рукопису Калиновського відрізняється він тексту Ле Ре лише вживанням сполучника *vel* замість *et* і розділовими знаками; риска під словом означає, що слово скорочене. Як впливає з таблиці, Масло́к неправильно прочитав скорочення слова «Aristotele» («Arle»), передавши його як «arte», також інше скорочення в цьому невеликому фрагменті, «Proo», він зрозумів як *pronuntiatio*, хоча йдеться тут про *propositio*. Через таке прочитання переклад Масло́ка набув вигляду:

Передусім впливає таке визначення терміна: термін – це те крайнє, на що ділиться судження, а саме на суб’єкта і предиката. [Масло́к s.a.b: 4]

Проте замість «Передусім» мало би йти усталене для схоластичних авторів посилення на книги Арістотеля: «В Арістотеля в першій книзі “Першої аналітики”...». Друга ж неточність, спричинена неправильним прочитанням, має логічний характер, адже *pronuntiatio* / висловлювання (яке Масло́к чомусь переклав як «судження») стосується мовлення, натомість логічним цілим, що складається із суб’єкта, предиката (та копули) є *propositio*, яке і скоротив студент-записувач як «Proo». Загалом, у дешифрованому тексті Масло́ка періодично трапляються помилки прочитання, спричинені тим, що дослідник не був знайомий із філософською термінологією⁵.

Сам же переклад Віталія Масло́ка виконаний доброю літературною мовою, автор спрощує складний синтаксис латинських речень, через що текст читається легко. Проте водночас ті місця, в яких наведені філософські аргументи, Масло́к часто розуміє некоректно. У цьому можна пересвідчитися на прикладі фрагменту, де йдеться про слова як встановлені людьми знаки:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Переклад Масло́ка</i>
Voces enim institutae sunt, ut civilis societas, ad quam homo natus est, mutua conceptuum significatione stabiliatur ⁶ . [Т. 1, pars 2, p. 5]	А ось є утворені слова, як, наприклад, людське суспільство, до якого людина вроджена, встановлюється завдяки значенню обох складових частин. [Масло́к s.a.b: 4]

⁵ Так, він прочитав «*mera connexionis*» як «**nova** connexionis» [Масло́к s.a.a: 1], та «*Quantitas discrete successiva est oratio*» як «*Quantitas discreta successiva est **vero***» [Масло́к s.a.a: 15] тощо.

⁶ Тут наведений текст із першого видання «Cursus Philosophicus», у рукописі курсу Калиновського та в дешифровці Масло́ка текст аналогічний.

Виглядає, що Маслюк зрозумів цей фрагмент так, ніби є слова (або краще – фрази), які отримують значення завдяки поєднанню своїх складових. І таким словом-фразою є «людське суспільство», яке отримує значення через поєднання «людське» і «суспільство». Проте такий переклад не лише некоректний з філософського погляду, а й з мовного, адже ігнорується кон'юнктив слова *stabiliatur*. Насправді ж Ле Ре описує тут знаки, які отримують своє значення завдяки тому, що їм його надали люди. До таких знаків за встановленням належать слова. Тому цей фрагмент варто було би перекласти таким чином:

Слова ж встановлені для того, щоб через спільне позначення концептів утвердилося громадянське суспільство, для якого людина народжена.

Як можна зауважити, цей переклад має геть інший смисл.

Частину тексту Віталія Маслюка надрукували в новоствореному журналі «Філософська думка»: у третьому, останньому числі журналу за 1969 рік виходить друком стаття «Філософія в Києво-Могилянській академії. Стефан Калиновський». Спершу в ній наводиться біографія могилянського професора, написана Валерією Нічик, і загальний огляд його логічного вчення. Потому йде частина перекладу Маслюка (23 сторінки машинопису із 79 сторінок перекладу). Однак текст, опублікований у «Філософській думці», вельми відрізняється від надісланого Маслюком до ІФ. Справа в тому, що надрукована частина перекладу зазнала нищівного редагування: практично в кожному реченні на сторінках машинопису редактор ручкою вносив свої зміни, а інколи переписував цілі речення. У статті зазначено, що Мирослав Рогович здійснив спеціальну редакцію, а Валерія Нічик – філософську. Проте хто саме з них (адже відредаговано все одним почерком) майже повністю переробив текст Маслюка?

Аналіз правок дозволяє стверджувати, що редактор знав латину й зіставляв переклад Маслюка із дешифрованим латинським текстом. Наприклад:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Переклад Маслюка</i>	<i>Відредагований текст</i>
talis est haedera, quae prae foribus appensa seipsam primo videndam exhibet, simulque menti vinum venale ⁷ . [Т. 1, pars 2, p. 4]	Таким є плющ, який, взятий окремо, спочатку представляє нашому зору самого себе і нашому мисленню товарне вино [Маслюк s.a.b: 3]	Таким є плющ, підвішений над дверима, який, взятий окремо, спочатку репрезентує нашому зорові самого себе й нашому мисленню товарне вино. [Нічик et al. 1969: 91]

У цьому реченні редактор додав фрагмент про те, що плющ є підвішеним над дверима. Він міг зробити цю ремарку лише за умови, якщо перекладав з латинського тексту, де написано «prae foribus» / «над дверима». І таких виправлених фрагментів, які вимагали знання латини, доволі багато. Тому можна з упевненістю сказати, що виправляв текст філолог-класик Мирослав Рогович, а не Валерія Нічик.

Рогович намагався насамперед узгодити філософські терміни в перекладі Маслюка, який, наприклад, перекладає *mentis operationes* то як «операції мислення», то «логічні операції». Рогович же пробує скрізь виправити переклад цього виразу на «операції розуму», хоча не всі моменти він зауважує, тому в надрукованому тексті маємо три наведені варіанти на одній сторінці [Нічик et al. 1969: 90]. Також редактор

⁷ У рукописі в цьому реченні дещо змінена пунктуація, а також слово «*arrepensa*» записане таким чином, що його можна прочитати як «*arprehensa*». Так його і дешифрував Маслюк, переклавши як «взятий».

виправляє деякі дивні перекладацькі рішення Маслоюка. Наприклад, *iudicium simplex obiective*, яке той чомусь переклав як «просте поняття щодо природи об'єкта», Рогович переробив на «просте поняття про об'єктивне» [Маслюк s.a.b: 2], так і не виправивши, втім, *iudicium* на «судження».

Проілюструвати роботу редактора можна на основі вже наведених вище фрагментів із перекладу Маслоюка. Оскільки Рогович не зіставляв дешифрований латинський текст із рукописом (очевидно, не мав можливості), то помилки прочитання залишилися без змін. Проте він виправляє переклад дешифрованого *pronuntiatio* («Proo») із «судження» на «висловлювання» та намагається зберегти «судження» як відповідник для *iudicium* [ibid.: 4]. А ось як Рогович відредагував фрагмент перекладу Маслоюка про слова як встановлені знаки:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Переклад Маслоюка</i>	<i>Редакція Роговича</i>
Voces enim institutae sunt, ut civilis societas, ad quam homo natus est, mutua conceptuum significatione stabiliatur ⁸ . [Т. 1, pars 2, p. 5]	А ось є утворені слова, як, наприклад, людське суспільство, до якого людина вроджена, встановлюється завдяки значенню обох складових частин. [Маслюк s.a.b: 4]	Бо слова є створеними, як, наприклад, [вираз] «людське суспільство», для якого людина народжена, встановлюється на підставі позначування понять за загальною домовленістю. [Нічик et al. 1969: 92]

Хоч тут уже з'являється «загальна домовленість», завдяки якій встановлюється позначення слів, але цей варіант перекладу також далекий від оригіналу. Ні Маслоюк, ні Рогович, філологи за освітою, не зрозуміли філософського аргументу (про який див. вище) або ж граматичної структури речення, дешифрованого загалом правильно. Валерія Нічик, що мала здійснювати філософську редакцію, залишила без змін це, а також багато інших подібних місць у перекладі⁹. А втім, вона й не могла здійснити належного редагування тексту без знання мови оригіналу.

Переклад етичних диспутацій і злободенні труднощі, із ним пов'язані

Перекладачем іншої частини рукопису Стефана Калиновського став Адам Березицький, що колись вивчав класичну філологію у Львівському університеті. У 60-х це був літній шкільний вчитель у селі Старуня, що на Прикарпатті. Наприкінці жовтня 1968 р. Маслоюк запросив Березицького до Львова й передав йому фотокопії частини логіки й етики з рукопису Калиновського. Важко сказати з чисті провини, але Березицький не зрозумів, що це частини одного рукопису: про логіку він думав, що її автором є «Калинович» [Березицький 29.12.1968], а хто є автором етики, він не знав.

Над частиною логіки, як впливає з листів, Березицький починає працювати «без поспіху» з кінця 1968 р. [ibid.]. Проте чи переклав він її, встановити не вдалося. Цього перекладу наразі немає в архіві ІФ і, як виглядає, не було й на початку 70-х, адже на

⁸ Тут наведений текст із першого видання «*Cursus Philosophicus*», у рукописі курсу Калиновського та в дешифровці Маслоюка текст аналогічний.

⁹ Насамперед, на мою думку, бракує узгодження філософських термінів. Так, на одній сторінці *conspirio* перекладене як «сприймати», «осягати» та «уявляти» [Нічик et al. 1969: 91]. Також трапляються моменти в опублікованому перекладі, коли речення явно втратило свій сенс: «Інструментальний знак, оскільки він спочатку репрезентує себе самого, слід розуміти як доданий до чогось іншого [що ним позначається]» [ibid.]. Насправді ж інструментальним знаком, як пише Ле Ре, є той, «що спершу сам себе показує для пізнання, а крім цього – щось інше» («*quod se ipsum primo exhibet cognoscendum, et insuper aliquid aliud*») [Le Rées 1642: I,2, 4].

нього не посилається Валерія Нічик у своїй монографії, в якій вона використовує багато неопублікованих перекладів, що зберігалися тоді в ІФ [Ничик 1978].

З курсу етики Березицькому випало перекласти другу диспутацію «De principis internis et externis actu humanorum» / «Про внутрішні й зовнішні принципи людських учинків» і частину третьої диспутації «De humanis actibus» / «Про людські вчинки». У тексті *Le Re* ці фрагменти мають обсяг 175 сторінок [Le Rées 1642: II, 96-271], дешифрований латинський текст Березицького займає 161 сторінку машинопису (і 22 сторінки приміток), а його український переклад – 168 сторінок.

Проте Березицький не знав ні автора рукопису, ні навіть того, що це частини етичного курсу. Уже закінчуючи дешифрування й переклад цих частин, він звертається до Василя Бишовця: «Бажаю довідатись від Вас про прізвище й ім'я автора цієї роботи» [Березицький 10.05.1970]. Згодом він повторює своє прохання: «Я хотів би знати прізвище автора й назву його твору тому, щоб оформити відповідно свою роботу» [ibid. 20.05.1970]. Зрештою, так і не довідавшись назву твору й автора, він 3 жовтня 1970 р. надсилає дешифрований латинський текст і свій переклад до ІФ, зазначаючи, що автором цього курсу міг би бути Йосип (sic!) Яворський, проте це «вимагає перевірки й уточнення» [ibid. 3.10.1970]. Однак питання авторства продовжувало хвилювати Березицького, тож він наприкінці жовтня вирішує поїхати до Львова для зустрічі з Маслоком, щоб, нарешті, довідатися, хто ж був автором рукопису [ibid. 25.10.1970]. Одразу після зустрічі він повідомляє Бишовцеві, що цей автор, виявляється, – Степан Калиновський [ibid. 26.10.1970].

Із листів Березицького, які той надсилав до Василя Бишовця, можна довідатися деякі деталі тогочасної роботи перекладачів, зокрема, скільки їм платили: «знаю від тов. Мушака Ю. Ф. і других, що Ви нараховуєте за 24 сторінки машинопису по 100 крб.» [ibid. 29.12.1968]. Березицький майже в кожному листі нагадує Бишовцеві про гонорар: «Гроші придалися б, а то скоро будуть жовтневі свята, та й зима наближається помалу» [ibid. 15.10.1968]. Нарікає, що ІФ затримує з оплатою йому та іншим перекладачам [ibid. 28.09.1969]. Коли ж нарешті отримує гонорар, то скаржиться, що сума несправедлива: «Будь-ласка, виясніть мені, чому це нараховано мені 450 крб., а не 550» [ibid. 29.12.1969]. Однак після відповіді Бишовця вибачається за «необґрунтовані претензії до Інституту» [ibid. 14.01.1969]. Також, як можна зрозуміти, між Бишовцем і Березицьким відбулася полеміка щодо «галицизмів», адже в одному із листів Березицький ображено відписує: «Неприємно мені почути, що якість моєї роботи низька», і додає: «Можливо, у майбутньому назвете принаймні кілька моїх “галицизмів”» [ibid. 14.01.1969].

Свій переклад і дешифрований латинський текст Березицький надіслав, як він пише, у трьох примірниках до ІФ. Цей переклад не редагували й, зрештою, так і не опублікували через зміну політики ІФ у 1972 р. Він досі зберігається в бібліотечі. Кілька фрагментів з нього використала Валерія Нічик у своїй монографії, переклавши український текст Березицького російською [Ничик 1978: 99, 110, 134-135, 207-208, 210, 217].

Сам переклад Адама Березицького доволі своєрідний. Автор підбирає цікаві відповідники латинським термінам, наприклад, «*causa efficiens*» він передав як «спонуклива причина», а «*vitosus*» як «вадливий» [Березицький 1970b: 1]. А втім, не завжди за словами можна вловити думку. У цьому можна пересвідчитися на прикладі фрагмента, де *Le Re* описує, як людська свобода узгоджується з необхідністю:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Переклад Березицького</i>
Libertas excludit necessitatem, sed necessitas duplex, una est antecedens, altera consequens: tunc autem voluntas dicitur necessitari necessitate consequente seu potius consequentiae, dum operatur, quia ex hypothesi quod agat, necessario agit, implicat enim operari et non operari simul, haec necessitas non obest libertati¹⁰. [Т. 2, р. 98]	Свобода виключає необхідність. Необхідність буває подвійною: одна є попередньою, друга – наступною. Тоді говорять про вільну волю, що вона зазнає насильства з боку наступної необхідності або вірніше послідовної, як довго вона працює, тому що на основі гіпотези: Те, що діє, діє з konieczності, бо тісно зв'язане поняття працювати і не працювати одночасно, то ця konieczність не перешкоджає свободі. [Березицький 1970b: 2-3]

Мені так і не вдалося віднайти в цьому перекладі бодай якусь ідею, виглядає, що речення не надто обтяжені смыслом. Про що ж ідеться в латинському оригіналі? Ле Ре тут пише про різні типи необхідності та те, яким чином вони можуть існувати разом зі свободою. Спочатку він розрізняє antecedentну необхідність, про яку напише пізніше, і consequentну. Останню поділяють на *necessitas consequentis* (необхідність консеквента) і *necessitas consequentiae* (необхідність консеквенції).

Різницю між ними можна пояснити так. Є те, що необхідним чином передбачає певний наслідок, наприклад, якщо хтось є людиною, то необхідним чином з цього випливає, що він є живою істотою, адже за будь-якої умови людина є живою істотою і не може нею не бути; це приклад необхідності консеквента, яку Тома Аквінський назвав абсолютною необхідністю¹¹. Натомість якщо йдеться про людську волю, то можна сказати: якщо хтось бажає *x*, то є необхідним, що він бажає *x*, адже він не може одночасно бажати і не бажати *x*, проте це ніяким чином не заперечує, що він *би міг* бажати *y*. Така необхідність виражає лише необхідність логічної консеквенції, не накладаючи жодного зобов'язання на те, чого саме на практиці має бажати воля. Про це Ле Ре й пише в наведеному вище фрагменті (подаю свій переклад):

Свобода виключає необхідність, але необхідність двояка, одна – antecedentна, інша – consequentна. Тоді кажуть, що воля необхідно підлягає необхідності консеквента чи радше необхідності консеквенції, коли вона діє; оскільки з гіпотези: «що відбувається, те необхідно відбувається», випливає водночас діяти і не діяти, [то] ця необхідність не суперечить свободі.

Таке явище – довільний набір слів на місці філософського аргументу – на жаль, не рідкість у перекладі Адама Березицького. А втім, чи міг він коректно перекласти цей складний текст, не маючи належної філософської підготовки та необхідної літератури у своїй хаті в селі Старуна? Питання радше риторичне.

¹⁰ У рукописі курсу Калиновського текст тотожний за винятком однієї інверсії та кількох розділових знаків [Kalinowski 1729-1730: арк. 272 зв.]. Дешифровка Березицького в цьому фрагменті загалом коректна, хоча й він додав одне зайве «est» [Березицький 1970b: 3-4].

¹¹ «Necessarium absolute indicatur aliquid ex habitudine terminorum, utpote quia praedicatum est in definitione subiecti, sicut necessarium est hominem esse animal; vel quia subiectum est de ratione praedicati, sicut hoc est necessarium, numerum esse parem vel imparem. Sic autem non est necessarium Socratem sedere. Unde non est necessarium absolute, sed potest dici necessarium ex suppositione, supposito enim quod seadeat, necesse est eum sedere dum sedet.» [Summa Theologiae, I, q. 19 a. 3 co.].

Продовження проєкту: переклад у 1980-ті роки

Активна робота над дешифруванням і перекладом рукописів КМА велася при ІФ до липня 1972 р. Справа в тім, що в цей рік співробітники ІФ Євген Пронюк, Василь Лісовий та інші, після хвилі арештів української інтелігенції, вирішили продовжити справу заарештованих. Вони випустили самвидавний «Український вісник», а Лісовий написав «Відкритий лист членам ЦК КПРС і ЦК КПУ», який закінчує словами «прошу мене також заарештувати і судити» [Овсієнко, Лісовий 2005]. Із протоколу КДБ, яке вело стеження за співробітниками, довідуємося:

Проводячи ворожу діяльність, ПРОНЮК і ЛІСОВИЙ виявляли велику вигадливість і винахідливість, були вельми обережними й конспіративними, добре обізнаними з методами роботи органів КДБ, прагнули уникнути ситуацій, що давали змогу документувати їхню злочинну діяльність. Зв'язок з односторонніми вони здійснювали через посередників БИШОВЦЯ, ЦИМБАЛ, КУДРУ та ін., організовували контрстеження [Лісовий 2010].

Пронюка й Лісового звільнили з ІФ і заарештували на початку липня 1972 р. Окрім Лісового, який брав участь у дослідженні моголянської філософії, з відділу «історії філософії на Україні» звільнили також Василя Бишовця, що був зв'язковим між ІФ і перекладачами, і Сергія Кудру [Шеремета 2013: 96]. У «Філософській думці», де постійно публікували переклади курсів КМА, виходить остання стаття із цієї серії в третьому числі журналу за 1972 р. Після неї йде коротке повідомлення від редколегії, де серед іншого схвалено «посилення вимог з боку редакції до ідейно-теоретичного рівня матеріалів, що готуються до друку, і чіткого проведення в них принципу марксистсько-ленінської партійності» [Редколегія 1972: 100]. Більше статей під заголовком «Філософія в Києво-Моголянській академії» в ті часи не друкували. Переклади Віталія Маслюка й Адама Березицького, разом із численними іншими, досі припадають пилком у бібліотеці ІФ.

Після подій 1972 р. інтенсивність досліджень філософії в КМА знизилась, проте проєкт завдяки своїм учасникам продовжив існувати. На цю тему й надалі писали у Києві та Львові, проте вже переважно російською мовою¹².

Боротьба за переклад і публікацію курсу етики: Марія Кашуба vs Віктор Андрушко

Знову перекладати курс Стефана Калиновського розпочали на початку 80-х, коли співробітники ІФ Ярослава Стратій, Володимир Литвинов і Віктор Андрушко працювали над «Описанием курсов философии и риторики профессоров Киево-Моголянской академии», що вийшло друком 1982 р. У книжці наведений перелік моголянських курсів риторики і філософії, їхній загальний опис і стисла інформація про викладачів.

---

¹² Варто зазначити, що в 1960-ті роки дослідники навіть заохочували писати свої тексти і перекладати українською. Ось як Марія Кашуба згадувала свою зустріч із директором Інституту Павлом Конніним: «Він мені задав питання: “Ви знаете украинский язык?” Я кажу: “Конечно знаю. Это мой родной язык!” – “Не чувствуется! Нам очень важно, чтобы Вы переводили с латыни и писали только на украинском языке”. [...] Мене це дуже вразило. Росіянин, сибіряк, у Москві вчився, але знав, що таке українська філософія. От я в Інституті філософії, де всі писали по-російськи, писала по-українськи» [Кашуба et al. 2020]. Проте після 1972 р. ситуація змінилася, і та сама Марія Кашуба перекладала Калиновського вже російською. Також прикладом зміни політики є написання власних імен: якщо до 1972 р. Прокоповича називали «Теофан», то пізніше вже «Феофан»; «український мислитель» змінювали на «вітчизняний мислитель» тощо [Шеремета 2013: 94, прим. 9].

Ярослава Стратій у приватній розмові розповіла, що Віктор Андрушко під час роботи над виданням захопився філософським курсом Калиновського, він вважав його найцікавішим з-поміж інших могилянських текстів. В «Описании» на понад двадцяти сторінках він зробив опис курсу Калиновського та переклав деякі його частини зі «Вступу до загальної філософії» й етики [Стратій et al. 1982: 271-292].

Після публікації «Описания» Андрушко взявся перекладати увесь курс етики Калиновського російською. А втім, у той же час у Львові Марія Кашуба, що досліджувала курси КМА ще із 1967 р., вирішила перекласти курси етики могилянських професорів (також російською), видати їхній переклад як окрему книжку та захистити за цим докторську дисертацію. «Я все переклала, а цього курсу [Калиновського – М. Ф.] немає», згадує Кашуба, адже над його фотокопіями в цей час у Києві працював Андрушко. І тоді львів'яни вирішили «позичити» в нього фотокопії:

Поїхав наш завідувач Верников в Київ. І я подзвонила Володі Литвинову, щоб мені передали ці фотокопії, бо я вже не могла сидіти у Києві у відділі рукописів, як раніше, будучи аспіранткою. І він, коли Верников приїхав, взяв зі шафи той курс і спакував йому у портфель. І мені Верников привіз. [Кашуба et al. 2020]

Андрушко не оцінив такий вчинок і вимагав повернути рукопис: «В мене, – згадує Кашуба, – зберігається телеграма [від Андрушка – М. Ф.]: “Немедленно верните курс Калиновского”». Проте Кашуба повернула його лише тоді, коли закінчила перекладати. Під час роботи вона не знала, що Адам Березицький уже здійснив переклад значної частини етики і що він лежав у ІФ. Перекладала вона похапцем за складних обставин: «я сиділа ночами, в мене вже була мала дитина, щоб швидко ці чотирнадцять аркушів перекласти. І за три місяці я переклала» [ibid.].

Проте Андрушко, якому таки повернули за кілька місяців рукопис, і собі переклав етику Калиновського. Постало питання – чий переклад надрукують? Марія Кашуба в приватній розмові згадувала, що в 1986 р. вона дізналася про плани ІФ видати етику Калиновського і про пошук коштів для її перекладу з російської на українську. Тоді Кашуба одразу їде до Києва й переконує тодішніх очільників ІФ, Володимира Шинкарука й Анатолія Гордієнка, що в неї вже готовий цей переклад етики разом із курсами інших професорів і що немає сенсу друкувати етику Калиновського окремо. Після складних перипетій і сварок саме Марія Кашуба виборола право опублікувати свій переклад: курс етики Калиновського увійшов до її монографії «Памятники этической мысли на Украине XVII – пер. пол. XVIII в.», що вийшла друком у 1987 р. Мені не відомо, яка доля спікала в подальшому переклад Віктора Андрушка, про нього можна судити на основі тих сторінок, які увійшли до «Описания».

Варто тепер оглянути самі ці переклади. Насамперед слід зазначити, що Марія Кашуба й Віктор Андрушко, працюючи над рукописом, не створювали окремого дешифрованого латинського тексту, як це робили наприкінці 60-х. Тому значно важче проаналізувати, наскільки правильно вони розібрали латинський рукописний текст. Проте деякі неточності, засновані саме на прочитанні, усе ж можна виокремити.

Марія Кашуба переклала речення з курсу етики, де *Le Pe* описує кінцеву ціль створіння, таким чином:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>Кашуба, Памятники этической мысли, 1987</i>
Deus glorificatus ad extra, est finis ultimus creaturarum. [Т. 2, р. 39]	«Бог восхваляется правой рукой» – последняя цель молящихся. [73]

Термін «finis ultimus» / «кінцева ціль» говорить сам за себе: це те, заради чого створіння існують і до чого зводяться всі їхні вчинки. У перекладі така ціль постає доволі дивною – «Бог восхваляється правою рукою». Припустимо, що Бог сам себе величає – але чи є у нього права рука, щоб таким займатися? Утім, можна цей фрагмент витлумачити так, ніби це люди величають Бога правою рукою, очевидно, коли хрестяться. Проте чи можна це подавати як ту ціль, заради якої вони існують?

Насправді ж ідеться про помилку дешифрування: Кашуба прочитала теологічний термін «ad extra» як «a dextra» (що дослівно справді означає «правицею»), через що в неї і вийшов такий дивний переклад. Натомість «ad extra» / «до зовнішнього» – це теологічний термін, що протиставлений «ad intra» / «до внутрішнього». Останній позначає все те, що не виходить за межі Св. Трійці; натомість «ad extra» позначає ті прояви Св. Трійці, які направлені на зовнішній світ. Тож ідея цього речення полягає в тому, що кінцевою ціллю створінь, зокрема людей, є «прославлений Бог ad extra», іншими словами, що вони існують, щоб прославляти Бога. Саме це є кінцевою ціллю створінь (creaturarum), а не лише «молящихся», як написала дослідниця.

Проте загалом Марія Кашуба розібрала рукописний текст етики доволі коректно, мені не вдалося виявити багато помилок прочитання, які би призвели до перекручування змісту. Переклад авторки, хоч і не позбавлений хиб і неточностей¹³, справляє значно краще враження, ніж інші переклади курсу Калиновського.

Стосовно ж перекладу Віктора Андрушка, то доволі важко зрозуміти, де автор припускається помилок унаслідок неправильного прочитання, а де через інші невстановлені причини. Адже інколи його перекладацькі рішення настільки специфічні, що годі шукати їм пояснення. У цьому можна пересвідчитися на прикладі речення:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>[Андрушко], Описание курсов, 1982</i>
Qui disciplinam aliquam practicam docent solent exemplo suo praeire, sed qui Moralem praesertim Politicam profitentur, puta Philosophi doctrinam suam ad opus non redigunt, cum ipsi publicis negotiis abstinere soleant [Т. 2, р. 5-6]	Те, которые преподают какую-нибудь практическую дисциплину, обыкновенно сами изыскивают примеры, а те, которые преподают дисциплину нравственную, извлекают примеры только из общественной жизни, как, например, философы, которые не доведут до совершенства свое учение, если по обыкновению не откажутся от вознаграждения. [283-284]

У цьому фрагменті Ле Ре описує поширений приклад із життя, коли ті, хто викладають якусь прикладну дисципліну, на своєму прикладі демонструють своє вчення. Натомість філософи, що викладають мораль чи політику, не роблять цього, адже самі не займаються політичною діяльністю. Тому це речення можна було би перекласти так:

¹³ Так, дослідниця чомусь переклала effectio як «созерцание» [Кашуба 1987: 51], неправильно зазначила книгу Арістотеля, на яку посилається Ле Ре (вказує шосту замість третьої) [ibid.: 52]. Крім того, вона, як і Адам Березицький, не зрозуміла аргументу Ле Ре про те, як свобода узгоджується з необхідністю. Ось як переклала вже наведений вище фрагмент Кашуба: «Свобода исключает необходимость, но необходимость двоякая. Одна – антецедент, вторая – консеквент. Тогда ведь говорится, что воля необходимо подчиняется консеквентной необходимости или лучше консеквенции, когда действует, поскольку из гипотезы: что действует, то необходимо действует, ибо связывает одновременно действовать и не действовать. Но эта необходимость не мешает свободе» [ibid.: 115]. Цей переклад, безперечно, ближчий до оригіналу, ніж версія Березицького, але він також містить багато неточностей, особливо наприкінці, де перекладачка геть змінила думку Ле Ре.

Ті, хто навчають якоїсь практичної дисципліни, зазвичай наводять власні приклади, тоді як ті, хто викладає моральну і особливо політичну [дисципліну], як наприклад філософи, не зводять своє вчення до [практичної] роботи, адже вони самі зазвичай утримуються від громадських справ.

І тут справжня загадка, чи це Андрушко орус переклав як «совершенство», чи прочитав його як якесь інше слово. Кінцівка ж речення, де він пише про «вознаграждение», надто далеко від оригіналу, щоби спробувати встановити, як саме туди закралася помилка.

Переклад і його рецепція: матеріальне і формальне

Віктор Андрушко і Марія Кашуба послідовно перекладали деякі схоластичні філософські терміни не буквально, а засновуючись на власному їх тлумаченні (або на певній тогочасній традиції). Такий підхід викривляє початкові ідеї тексту й може привносити конотації радянського діалектичного матеріалізму. Ось приклади того, як дослідники переклали різні типи суб'єкта й цілі:

<i>Cursus Philosophicus, 1642</i>	<i>[Андрушко], Описание курсов, 1982</i>	<i>Кашуба, Памятники этической мысли, 1987</i>
Subiectum quod seu denominationis respectu Ethice est homo.	Материальный субъект этики есть человек.	Материальный или номинальный субъект относительно этики есть человек.
Subiectum quo, eiusdem est mens humana. [Т. 2, р. 12]	Формальный субъект ее – человеческий ум. [286]	Субъект формальный ее – человеческий разум. [55]
Finis cui Ethices est homo	Материальная цель этики есть человек	Материальная цель (finis qui) этики – человек
Finis, cuius gratia, est actus honestas, seu honeste vivere [Т. 2, р. 15]	Формальная цель этики есть достойный поступок, достойная жизнь [287-288]	Формальная цель (finis cuius gratia) – почетный поступок или достойная жизнь [57]

З тексту *Le Re* пересвідчуємося, що в латинському оригіналі немає слів «formalis» чи «materialis», які слід було би перекласти як «формальний» чи «матеріальний», натомість подибуємо незрозумілі, на перший погляд, займенники, що стоять біля слів «subiectum» і «finis»: quod, quo, cui, cuius gratia.

Ідеться про класичні схоластичні терміни на позначення різних типів суб'єкта й різних типів цілі. «Finis cuius gratia» / «ціль заради якої» – це та ціль, якої прагнуть заради неї самої, а не заради чогось іншого; «finis cui» / «ціль кому» – це той суб'єкт, якому бажають здійснення певної цілі. *Le Re* наводить приклад хворого: «ціль заради якої» є здоров'ям, а «ціль кому» – це хворий, який потребує оздоровлення [*Le Rées* 1642: II, 38-39]. Андрушко й Кашуба ж перекладають «finis cui» як «материальная цель», що призводить до прикрих okazji, коли *Бог* стає *матеріальною* ціллю («материальную цель, а именно бога» [Кашуба 1987: 73]).

Дослідники із незрозумілих міркувань перекладають «finis cuius gratia» як «формальная цель». Насправді, термін «finis formalis» у схоластичній філософії існує, проте означає дещо інше. «Finis formalis» або «finis quo» / «ціль якою» називають те, за допомогою чого досягають цілі [Scheibler 1665: 334]. Якщо застосувати приклад із хворим, то «формальна ціль» або «ціль якою» будуть ліки, за допомогою яких пацієнта («ціль кому») хочуть зробити здоровим («ціль заради якої»). Варто зазначити, що наведені тут різні типів цілей далеко не єдині, Йоганн Мікреліус наводить їх близько дванадцяти [Micraelius 1661: 511-513].

Наступні схоластичні терміни, які перекладачі зрозуміли в дусі протиставлення матеріального й формального, це два типи суб'єкта: «subiectum quo» / «суб'єкт яким» і «subiectum quod» / «суб'єкт який». П'єр Барбе запропонував доволі зрозуміле, на мою думку, пояснення цих типів суб'єкта (яке пізніше використав у своєму курсі могилянський професор Михайло Козачинський [Kozaczynski 1739-1740: арк. 96 зв.]). Суб'єкт загалом – це те, що приймає якусь форму («in quo recipitur aliqua forma»), наприклад, волосся є суб'єктом сивини. Існують різні типи суб'єкта, серед них суб'єкт набування (inhaesionis), який приймає певний акцидент. Приймати він його може безпосередньо чи опосередковано від іншого суб'єкта. Той суб'єкт набування, що приймає акцидент безпосередньо, називають «суб'єкт яким»: щодо сивини «суб'єктом яким» буде волосся. Супозит, що приймає акцидент опосередковано від іншого суб'єкта, називають «суб'єкт який»: щодо сивини «суб'єктом який» буде людина, адже людина приймає сивину опосередковано від волосся [Barbay 1676: 6]. Щодо суб'єкта етики Ле Ре пише про те саме: «суб'єктом яким» етики є людський ум, адже ум приймає розсудливість безпосередньо; а «суб'єктом який» етики є людина, адже людина приймає розсудливість опосередковано від ума [Le Rées 1642: II, 12]. Знову ж, тут не йдеться про протиставлення матеріального і формального, тим паче, що у випадку з волоссям матеріальним буде і волосся, і людина.

Якщо дослідники не працюють з оригіналом, їхні інтерпретації потрапляють у повну залежність від перекладу. Описаний вище переклад різних філософських термінів у дусі протиставлення «матеріальне vs формальне» збив на манівці інтерпретаторів курсу Калиновського. Зокрема, Мирослав Попович (очевидно, під несвідомим впливом «боротьби матеріалізму і ідеалізму») вирішив, що на протиставленні матеріального і формального ґрунтується вчення Калиновського про гідний вчинок і пошук «довершеної раціональної конструкції», яка би узгоджувала крайнощі:

Щоб визначити спосіб її [«довершеної раціональної конструкції» – М. Ф.] побудови, Калиновський проводить розрізнення між матеріальним і формальним. Можна сказати, що матеріальному відповідають реальна поведінка, дія, спосіб буття реальної людини, формальному – принцип, норма, правило, за якими здійснюються вчинки. З точки зору матеріальної, при розгляді реальної діяльності людей, оцінці їх дійсних вчинків суб'єктом етики є людина [...]. З точки зору формальної, або розглядаючи не саму по собі діяльність людини та її вчинки, а принципи, з яких виходить людина в своїй діяльності, суб'єктом етики є людський розум, бо «моральнісна розсудливість дискурсивна». [Попович 1998: 253]

Як бачимо, некоректно перекладений простий розподіл суб'єкта на «суб'єкт яким» та «суб'єкт який» завів Мирослава Поповича на хибний шлях. Чому, наприклад, «матеріальному відповідають реальна поведінка, дія, спосіб буття реальної людини»? Згідно з канонами схоластичної думки, формальне не менш реальне за матеріальне. Попович вирішив, що матеріальним суб'єктом етики є людина «з точки зору матеріальної, при розгляді реальної діяльності людей, оцінці їх дійсних вчинків». Утім, це дуже далеко від того, що написано в оригіналі: що «суб'єктом який» етики є людина, адже людина опосередковано приймає розсудливість від ума.

Так само Попович пояснює так званий «формальний суб'єкт» етики. Виявляється, ним є розум, адже йдеться тут про «принципи, з яких виходить людина в своїй діяльності». Знову ж, таке пояснення далеко відійшло від того, про що пише Ле Ре. В іншому місці Попович розвинув свою інтерпретацію того, чим є суб'єкт етики: «В

формальному модусі суб'єктом є розум (не чуттєвість, не “серце”!) як сутність (душа, ентелехія) людини» [Попович 2018: 176]. Проте розум є «суб'єктом яким» етики не через те, що він – сутність людини, а лише через те, що людина приймає розсудливість опосередковано від нього.

Мирослав Попович, як пересвідчуємося, вибудував концепцію матеріального і формально, що жодним чином не засновується на тексті оригіналу. І сталося це через те, що дослідник працював не з латинським оригіналом, а з некоректними перекладами.

Радянські ідеї та їхнє поширення

Масштабний проект дослідження філософії в Києво-Могилянській академії, який запустили в 60-х, передбачав, окрім дешифрування і перекладу рукописів, також інтерпретацію одержаного тексту. Заради збереження самого проекту було небажано, щоб у курсах знаходили ворожі для радянського діалектичного матеріалізму ідеї. Наприклад, не слід було писати, що могилянська філософія схоластична, адже «за радянських часів саме слово схоластика було взагалі “лайливим”» [Стратій 2018: 187]. Також не варто було згадувати дотичне до релігії і Церкви. Із цим пов'язаний анекдот, коли із зображення Теофана Прокоповича, яке мали розмістити на обкладинці книжки, хотіли прибрати всі риси його священничого облачення. Однак ця затія не увінчалася успіхом, адже не змогли позбутися чернечого клобука, в якому він був на всіх зображеннях. Такий карикатурний образ могилянського професора, а радше той спосіб, в який намагалися поєднати дозволене і заборонене, добре ілюструє тогочасні радянські реалії дослідження схоластичної філософії професорів КМА. Ось як згадує це Ярослава Стратій, що працювала в ІФ з кінця 70-х:

За таких умов Валерія Нічик створила концепцію філософії КМА як синтезу різних історико-філософських рівнів: античних ідей, патристики, схоластики, Реформації (Контрреформацію не згадували, бо адекватна оцінка її ролі стала можливою лише в незалежній Україні) та ідей Модерної філософії. На той час це була єдино можлива концепція [Стратій 2018: 190].

І справді, Валерія Нічик у своїх працях послідовно доводила, що могилянська філософія не є (лише) схоластичною: «Філософські курси, прочитані в Києво-Могилянській академії, неправомірно зводили до схоластики й тому, що в них наявні елементи, характерні для філософського мислення на вищих порівняно зі схоластикою етапах історичного розвитку – Відродження, Реформації, раннього Просвітництва» [Нічик 1978: 82]. На її думку, могилянська філософія становила собою синтез різних «етапів розвитку» думки, і пошук серед них більш «прогресивних» явищ став методом Нічик¹⁴. Не відмовилася дослідниця від цього підходу й за часів

¹⁴ Проте ці «прогресивні» моменти відрізнялися залежно від політичної кон'юнктури. Зокрема, у радянський час Нічик писала, що «професори Київської академії здійснюють теоретичне обґрунтування історичної необхідності возз'єднання України і Білорусії з Росією в єдиній державі» [Нічик 1978: 80], а сама могилянська філософія «здійснювала синтез надбань мислителів Заходу і Сходу, спираючись на вітчизняну основу, утворену зв'язками і взаємодією духовних культур трьох братніх народів» [Нічик 1974: 67]. У часи незалежної України дослідниця знаходила в курсах КМА суто українські моменти: «Сприй-

незалежної України¹⁵. Такий метод хоч і дозволив проводити подібні дослідження в радянський час, проте дав можливість науковцям знаходити у філософських курсах професорів КМА практично все, що вони там хотіли побачити¹⁶.

Не став тут винятком і філософський курс Стефана Калиновського. Доволі кумедно читати висновки вчених про цей курс, знаючи, що вони насправді аналізували текст, написаний у Парижі в 1630-х роках.

Казуси інтерпретації

Найоригінальніше тлумачення філософського курсу Стефана Калиновського (тобто «Cursus Philosophicus» Франсуа Ле Ре) запропонував історик психології Володимир Роменець. У своїй «Історії психології епохи Просвітництва» він аналізує перекладену Марією Кашубою етику й доходить однозначного висновку: «Із самого початку своєї етики Калиновський виявляє себе сином епохи Просвітництва». Роменець переконаний, що Калиновський «творчо продовжує Ляйбніцеву традицію поступового переходу від не-свідомого до свідомого», а також «в стилі (й може, в дусі) Декарта Калиновський створює природничо-наукову класифікацію пристрастей». Також, як вважає Роменець, могилянський професор у своєму вченні про рухову здатність описує «“тваринні духи” (esprits animaux) Декарта». Словом, Калиновський, «примикаючи до лінії Руссо – Канта – Сковороди», привносить до Києва просвітницькі ідеї [Роменець 1993: 431-443]. Певно, Франсуа Ле Ре, який, пишучи свій курс, не знав ні цих авторів, ні що таке епоха Просвітництва, неабияк здивувався б такій інтерпретації.

Проте ідеї Володимира Роменця стали популярними серед українських істориків психології. Зокрема, його висновки підтримав Юрій Рождественський, припустивши також, що «саме даною працею С. Калиновського [тобто курсом етики – М. Ф.] можна позначити дату народження в вітчизняній психології емпіричної лінії аналізу психічного» [Рождественський 2011: 351]. Тетяна Кочубей повторила тезу, що Калиновський «виявляє себе сином епохи Просвітництва» [Кочубей 2018: 313]. Текст Роменця, зрештою, дослівно повторений у підручнику з історії психології, про що йтиметься далі.

Інший напрям інтерпретації курсу Калиновського – пошук у ньому локальних, тобто, на думку дослідників, київських мотивів початку XVIII ст. Зокрема, Марія Кашуба вирішила, що Калиновський писав свій курс під тиском Київського митрополита:

Попри всю свою відданість вченню Арістотеля автор не оминув зазначити, що першим творцем моральної філософії є Бог, який наділив нею Адама, – що фразу можна розцінювати як данину обставинам, адже Академія перебувала під покровительством митрополита. Про формальність такої фрази свідчить той факт,

---

нявши і переосмисливши чуже, Києво-Могилянська академія підійшла до витворення власних оригінальних світоглядно-філософських та культурологічних концепцій і теорій, які відображали б духовний первінь українців» [Нічик 2002: 15].

¹⁵ Так, на початку 2000-х Нічик критикувала тих, хто вважав, ніби «спадщина Києво-Могилянської академії є суто схоластичною, відірваною від культури і суспільних запитів свого часу і являє собою рабське сліпе наслідування західних єзуїтсько-польських зразків» [Нічик 2002: 6].

¹⁶ Інший підхід демонструє у своїх дослідженнях Микола Симчич. На основі аналізу структури курсів логіки професорів КМА він дійшов висновку, що курс Калиновського відрізняється від тих могилянських курсів, що запозичили структуру викладу логіки в єзуїтських колегіях Речі Посполитої. Як бачимо, такий висновок підтвердився [Симчич 2009: 51, 56].

що професор навіть не замислювався, що в часи Піфагора, Сократа та інших античних авторів ще ніхто не знав християнського Бога [Кашуба 2014: 221].

Коли у 1978 р. Валерія Нічик писала, що «вимога Калиновського» судити людей справедливо, хай яким є їхнє походження, була спрямована «проти феодальних норм», – це можна пояснити радянськими реаліями [Ничик 1978: 217]. Проте що примусило Галину Антонюк написати у 2013 р., що професори КМА, зокрема й Калиновський, «у своїх етичних поглядах виступали проти моральних критеріїв оцінки людини, прийнятих у феодальному суспільстві»? Іронічно, але Антонюк мала би в курсі Калиновського знайти саме «феодальні моральні критерії», адже, як вона пише: «Період другої половини XVII – початку XVIII ст. – це період кризи феодалізму і зародження капіталістичних відносин» [Антонюк 2013: 248]. Тобто в 1630-х, коли Ле Ре писав свій курс, феодалізм мав би бути ще у своєму розквіті.

Так само можна зрозуміти, коли Валерія Нічик у 1960-х роках писала, що «Зверненням до авторитету Арістотеля вона [логіка Калиновського – М. Ф.] нагадує логіку Меланхтона» [Нічик et al. 1969: 89]. Проте доволі кумедно прочитати у 2000-ні, що «Логіка» «архієпископа новгородського Стефана Калиновського [...] є адаптацією одноіменної книги Ф. Меланхтона» [Яроцький et al. 2002: 202]. І це пишуть за умов, коли можна ознайомитися із логікою Меланхтона й перевірити, що текст логіки Калиновського (тобто Ле Ре) не має з нею нічого спільного.

Плагіат

Одне з найбільш прикрих явищ сучасної української науки – це плагіат, тобто наведення чужого тексту без зазначення автора. Крім очевидного порушення академічної доброчесності, таке явище особливо шкодить тим, що автори, які його практикують, не привносять нічого нового, а натомість переповідають чийсь уже написаний думки сумнівної вартості.

Так, Жуков С. і Жукова Т. у своєму підручнику «Історія психології» зазначають: «Дивно і незрозуміло, чому в жодному підручнику [...] немає розділу або частини, яка б викладала у послідовності становлення та розвиток психологічної думки в Україні» [Жуков et al. 2005: 45]. Очевидно, щоб виправити такий недогляд, вони переписали, дещо скоротивши, розділ Володимира Роменця про психологію в КМА і подали це як власний розділ «Розвиток психології в Україні». Заразом поцупили вони і творчі міркування Роменця про етичні ідеї Стефана Калиновського (тут і далі жирним виділені дослівні збіги між двома текстами):

<i>Роменць, Історія психології, 1993</i>	<i>Жуков, Жукова, Історія психології, 2005</i>
На відміну від китайської психології [...], Калиновський бере безпосереднього антагоніста вчинку – мораль. [...] Калиновський виявляє себе сином епохи Просвітництва, стверджуючи, що воля реалізує себе, коли освітлюється розум, котрий повчас, що належить робити. [...] Він підкреслює, що справедливість, моральні чесноти залежать від знання, наукового насамперед. [430-431]	На відміну від китайських вчених Калиновський бере безпосередньо антагоніста вчинку – мораль. Калиновський виявляє себе сином епохи Просвітництва, стверджуючи, що воля реалізує себе, коли освітлюється розум, котрий повчас нас, що належить робити. Він підкреслює, що справедливість, моральні чесноти залежать від знання наукового. [59]

Леся Войтків у своїй статті 2010 р. «Чуттєве та логічне в українській філософії: діалектика зв'язку» поставила за мету «простежити особливості становлення української філософії в контексті діалектичного зв'язку логічного та чуттєвого рівнів освоєння духовного досвіду» [Войтків 2010: 41]. У першій частині своєї статті, що загалом має обсяг

п'ять сторінок, вона простежує «співвідношення чуттєвого та раціонального у філософській думці Київської Русі», а в другій частині – це ж співвідношення у професорів КМА. Цікаво було би прочитати, що авторка думає про «освоєння духовного досвіду» Стефана Калиновського. А втім, оригінального тексту дослідниці в статті лише кілька речень, адже першу частину (включно з анотацією) вона списала з незначними змінами зі статті Любомира Андрусіва [Андрусів 2009], а другу, де пише про філософію в КМА, дослівно запозичила зі статті Олени Кравченко. Ось приклад кількох речень:

<i>Кравченко, Людина як найвища цінність, 2007</i>	<i>Войтків, Чуттєве та логічне, 2010</i>
Українські філософи, визнаючи взаємозв'язок і взаємозалежність розуму (інтелекту) і волі, послідовно розмежовували їх [...] На думку С. Калиновського, після акту пізнання воля має всі умови для дії, умови, яких вона раніше не мала. Отже, воля залежить від інтелекту, але в межах цієї залежності реалізує власну свободу вибору. [164-165]	Українські філософи, визнаючи взаємозв'язок і взаємозалежність розуму (інтелекту) і волі, послідовно розмежовували їх [...] На думку С. Калиновського, після акту пізнання воля має всі умови для дії, умови, яких вона раніше не мала. Отже, воля залежить від інтелекту, але в межах цієї залежності реалізує власну свободу вибору. [44]

Однак більшу винахідливість виявив Василь Семикрас, викладач Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Він не скопіював чужий текст, як його колеги, а дослівно переклав його з російської. Зокрема, у своїй статті «Етико-правові ідеї в Києво-Могилянській академії» 2019 р. він переклав фрагменти зі статті Марії Кашуби 2014 р., забувши при цьому згадати справжню авторку. Ось кілька речень для прикладу:

<i>Кашуба, Етика в філософських курсах, 2014</i>	<i>Семикрас, Етико-правові ідеї, 2019</i>
Стефан Калиновский (1700–1753) назвал свой раздел «Десять книг Аристотеля к Никомаху, то есть Этика». Это название свидетельствует, что профессор излагает именно лекции по этике античного мыслителя. Он определяет этику как нравственную науку, ведь «правы – это навыки хорошо или плохо жить, или, точнее, это сами поступки, происходящие от таких навыков. В истолковании их – смысл этой науки. [219]	Стефан Калиновський (1700–1753) назвав свій розділ «Десять книг Аристотеля до Никомаха, тобто Етика». Ця назва свідчить, що професор викладає лекції, спираючись саме на етику античного мислителя. Він визначає етику як моральну науку, адже «звичай – це навички добре або погано жити, або, точніше, це самі вчинки, що походять від таких навичок. У тлумаченні їх – сенс цієї науки. [37]

Переклад Семикраса з російської вийшов не ідеальний, наприклад, фразу «добродетель, направляющая человеческие поступки к почету» [Кашуба 2014: 2020] він переклав як «чеснотою, спрямовуючою людські вчинки до пошани» [Семикрас 2019: 37]. Проте найменш вдало Семикрасу дався переклад фрагментів курсу Калиновського з російської: «познавательный и материальный объект практической этики суть добродетели» [Кашуба 2014: 220] він переробив на «пізнавальний і матеріальний об'єкт практичної етики суть добрих справ» [Семикрас 2019: 37].

Василь Семикрас також є автором навчального посібника «Історія української філософії: курс лекцій» 2021 р. У ньому так само вміщений дослівний переклад тексту Марії Кашуби, проте в розлогішій версії. У посібнику подибуємо, зокрема, такий казус перекладу:

<i>Кашуба, Этика в философских курсах, 2014</i>	<i>Семикрас, История украинской философии, 2021</i>
Материальная цель этики (finis cui) есть человек, потому что она установлена во благо человека. Формальная же цель (finis cuius gratia) есть почетный поступок или достойная жизнь, поскольку здесь он успокаивается. [221]	матеріальна мета етики є людина, тому що вона служить на благо людини. Формальна ж мета є благородний вчинок або гідне життя, оскільки тут він заспокоюється. [44]

Виглядає, що Семикрас використовував автоматичний перекладач або ж не надто заглиблювався в сенс речень, адже дослідник забув змінити рід займенника у фразі «оскільки тут він заспокоюється»: у російському варіанті «он» – це «человек», а в українському тексті «він» – це хто?

* * *

Історія дослідження філософського курсу Стефана Калиновського доволі репрезентативна, адже, по-перше, вона демонструє важливість засадничих правил при роботі із рукописними текстами і перекладом, а також ті наслідки, що виникають, якщо цими правилами нехтувати. По-друге, вона змальовує радянські реалії роботи науковців, коли перед ними ставили завдання, виконати які в них не було ні можливостей, ні компетентності. І по-третє, ця історія демонструє дивовижну живучість радянських ідей у сучасній українській історіографії, де ці ідеї кочують з однієї статті до іншої без належного критичного осмислення.

При роботі з рукописами вкрай важливим етапом є коректне прочитання (дешифрування) тексту та формування критичного апарату. Дослідники наприкінці 1960-х років набирали дешифрований латинський текст і перекладали вже з нього, а не із самого рукопису, що позитивно позначалося на результаті. Проте якість дешифрованого тексту могла бути кращою, якби його створювали не з одного рукописного списку, а з кількох. Так, про існування другого списку «Вступу до загальної філософії» знали ще в 1950-х роках [Пелех 1952: 87]. Робота з двома рукописами точно би вберегла Віталія Маслока від прикрої помилки (коли він прочитав посилання на «Першу аналітику» Арістотеля як «передусім»), адже в другому списку курсу Калиновського написано не скорочення «ex *Arle*», а повний варіант «ex *Aristotele*» [Kalinowski 1729: арк. 3 зв.]. А втім, навряд чи Маслок та інші автори могли самі вирішувати, з яких рукописів слід робити фотокопії та зі скількох списків формувати дешифрований латинський текст: їм давали завдання і вони його виконували.

Стосовно самого перекладу, то найперше зауваження до авторів – це відсутність належного розуміння тих ідей, які вони перекладали. Оскільки аргументи схоластичних філософів деколи нагадують за своєю формою математичні теореми, то важливо розуміти їх, щоб переклад був коректним. Інакше виходитиме набір слів, особливо не навантажений смислом, як у випадку з текстом Адама Березицького. Перекладачам, які переважно були класичними філологами та освітою, можна також закинути відсутність узгодження термінів, коректних відповідників для засадничих філософських понять і ще багато інших недоліків їхньої роботи. З іншого боку, хто б іще міг узятися за цю справу? Зі схоластичною філософією були однаково необізнані як тогочасні філологи, так і філософи, проте останні ще й не знали латини.

На роботі дослідників позначилися тогочасні радянські реалії. Можна припустити, що діалектичний матеріалізм підштовхнув Марію Кашубу й Віктора Андрушка перекласти терміни на позначення різних типів суб'єкта й цілі в парадигмі «матеріальне vs формальне». Таке рішення й собі підштовхнуло Мирослава Поповича витлумачити весь етичний курс Калиновського на радянський лад (коли «матеріальне vs формальне» представляє не гілеморфізм Арістотеля, а радше діалектику матеріалізму й ідеалізму). Інтерпретація, як випливає з цього дослідження, досить крихка річ, вона залежить і від прочитання рукописного тексту, і від перекладу. Помилка на цих етапах може збити на-

уковців на манівці. Уявімо, що дослідники почали би тлумачити фрагмент, перекладений Марією Кашубою, що кінцева ціль створінь – це «Бог», який «величається правою рукою». Важко навіть уявити, куди би завела філософів їхня фантазія.

У підсумку ж доводиться констатувати, що ті висновки, які пропонували дослідники щодо курсу Стефана Калиновського, не підтвердилися. У тексті, написаному в Парижі 1630-х (який за сто років по тому дослівно продиктував своїм студентам могилянський професор, нічого в ньому не змінивши), вони примудрилися віднайти просвітницькі, протестантські й локальні київські сюжети, розвиток ідей Декарта і Ляйбніца, боротьбу з феодалізмом і ще багато чого іншого. Основна причина такого викривленого представлення ідей цього курсу криється, на мою думку, у способі роботи науковців. У радянський час він полягав у пошуку «прогресивних» моментів у могилянській філософії. Проте й після розпаду СРСР така тенденція в дослідженнях збереглася. Цей «метод» дозволяє знайти майже будь-які сюжети в тексті, якщо повірити, що вони там є.

Альтернативний спосіб роботи, якого дотримується автор цієї статті, полягає в класичному й усталеному в західній історіографії дослідженні рукописних текстів. Цей підхід вимагає ретельної текстологічної роботи зі списками рукописів, формування критичного апарату, текстуального й ідейного порівняння, пошуку контексту тощо. Саме такий спосіб (а також доступ до значної кількості оцифрованих латинських текстів) дасть змогу дослідникам дійти важливих і *підтверджених* висновків про філософію в Києво-Могилянській академії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

- Березицький, А. (15.10.1968). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (29.12.1968). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (14.01.1969). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (28.09.1969). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (29.12.1969). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (10.05.1970). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (20.05.1970). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (03.10.1970). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (25.10.1970). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.
- Березицький, А. (26.10.1970). [Лист до Василя Бишовця]. Архів Інституту філософії НАН України, зібрання листів Миколи Симчича, Київ.

- Березицький, А. (Дешифр.). (1970a). *Javorskyj Josyp. Disputatio secunda: De principiis internis et externis actuum humanorum*. [Машинопис]. Бібліотека Інституту філософії НАН України (арк. 1-161). Інститут філософії НАН України, Київ.
- Березицький, А. (Перекл.). (1970b). *Яворський Йосип. Диспут другий: Внутрішні і зовнішні першоджерела людських дій*. [Машинопис]. Бібліотека Інституту філософії НАН України (арк. 1-168). Інститут філософії НАН України, Київ.
- Маслюк, В. (Дешифр.). (s.a.a). *Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohilaeno ingenuis sapientiae amatoribus explicatus [a Stephano Kalinowski]. Anno Domini 1729*. [Машинопис]. Бібліотека Інституту філософії НАН України (арк. 1-71). Інститут філософії НАН України, Київ.
- Маслюк, В. (Перекл.). (s.a.b). *Курс філософії, прочитаний [Стефаном Калиновським] у Києво-Могилянській академії для щирих amatorів мудрості року божого 1729*. [Машинопис]. Бібліотека Інституту філософії НАН України (арк. 1-79). Інститут філософії НАН України, Київ.
- [Kalinowski], [S.]. (1729-1730). *Cursus Philosophicus in collegio Kiiowomohilaeano ingenuis sapientiae amatoribus explicatus*. [Рукопис]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 123п/83, арк.1-338). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- Kalinowski, S. (1729). *Cursus Philosophicus in collegio KiiowoMohylaeano ingenuis sapientiae amatoribus explicatus*. [Рукопис]. Інститут рукопису (ф. 305, од. зб. ДС/п169, арк. 1-32). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.
- Kozaczynski, M. (1739-1740). *Cursus Philosophicus entis naturalis per quaestiones Philosophicas ad sequens consuetumque biennii tempus iuxta usum in scholis peripatheticorum praescriptum...* [Рукопис]. Інститут рукопису (ф. 306, од. зб. 126п/70, арк. 5-408 зв.). Національна бібліотека України імені В. Вернадського, Київ.

Друковані тексти

- Андрусів, Л. (2009). Співвідношення раціонального та емоційно-чуттєвого у філософській думці Київської Русі. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*, 12, 24-28.
- Антонюк, Г. Д. (2013). Раціоналізація етичних вчень у вітчизняному освітньому просторі XVII-XVIII ст. *Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*, 7, 247-253.
- Войтків, Л. (2010). Чуттєве та логічне в українській філософії: діалектика зв'язку. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 512-513, 41-45.
- Жуков, С. М., & Жукова, Т. В. (2005). *Історія психології. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: Центр навчальної літератури.
- Кашуба, М., & Герун, В. (2020). *Про навчання на кафедрі класичної філології й дослідження латиномовної спадщини професорів Києво-Могилянської академії*. Усна історія ЛНУ ім. І. Франка. <http://oralhistory.lnu.edu.ua/istoriia-nauky/mariia-kashuba-pro-navchannia-na-kafedri-klasychnoi-filolohii-y-doslidzhennia-latynomovnoi-spadshchyny-profesoriv-kyievo-mohylians-koi-akademii/>
- Кашуба, М. В. (1987). *Памятники этической мысли на Украине XVII - первой половины XVIII ст.* Киев: Наукова думка.
- Кашуба, М. В. (2014). *Этика в философских курсах профессоров Киево-Могилянской академии. Этическая мысль*, 14, 217-239.
- Кочубей, Т. Д. (2018). Морально-ціннісні орієнтири у творчому доробку українських просвітників першої половини XVIII ст. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*, 88(1), 306-316.
- Кравченко, О. П. (2007). Людина як найвища цінність у творчому доробку професорів Києво-Могилянської академії. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 64, 157-168.
- Лісовий, В. С. (2010). *Спогади*. Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». <https://museum.khpg.org/1281364212>
- Ничик, В. М. (1978). *Из истории отечественной философии конца XVII - начала XVIII в.* Киев: Наукова думка.

- Нічик, В. М. (1974). Внесок діячів Києво-Могилянської академії в єднання духовних культур російського, українського й білоруського народів. *Філософська думка*, 5, 67-80.
- Нічик, В. М. (1978). Філософія в Києво-Могилянській академії. *Філософська думка*, 6, 80-90.
- Нічик, В. М. (2002). *Києво-Могилянська академія і німецька культура*. Київ: Центр духовної культури.
- Нічик, М. В., Маслюк, В. П., & Рогович, М. Д. (1969). Філософія в Києво-Могилянській академії: Стефан Калиновський. (Короткий вступ до загальної філософії). *Філософська думка*, 3, 89-102.
- Овсієнко, В., & Лісовий, В. (2005). *Лісовий Василь Семенович*. Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». <https://museum.khpg.org/1113915214>
- Пелех, П. М. (1952). Психологія в Київській академії в XVIII ст. In Г. С. Костюк (Ред.), *Нариси з історії вітчизняної психології (XVII-XVIII ст.)* (с. 80-122). Київ: Радянська школа.
- Попович, М. В. (1998). *Нарис історії культури України*. Київ: АртЕк.
- Попович, М. В. (2018). Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів «раннього Модерну». In М. В. Попович, *Філософія свободи* (с. 163-178). Харків: Фоліо.
- Редколегія. (1972). У редколегії «Філософської думки». *Філософська думка*, 3, 100.
- Рождественський, Ю. Т. (2011). Питання психології в курсі «етики» Стефана Калиновського. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка Національної АПН України: Проблеми загальної та педагогічної психології*, 13(2), 345-352.
- Роменець, В. А. (1993). *Історія психології епохи Просвітництва*. Київ: Вища школа.
- Семикрас, В. В. (2019). Етико-правові ідеї в Києво-Могилянській академії XVIII ст. *Українські культурологічні студії*, 5(2), 36-40. [https://doi.org/10.17721/UCS.2019.2\(5\).07](https://doi.org/10.17721/UCS.2019.2(5).07)
- Семикрас, В. В. (2021). *Історія української філософії: курс лекцій. Навчальний посібник [електронне видання]*. Київ: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Kafedry/Ukrainian_philosophy/SemykrasVV2021.pdf
- Симчич, М. (2009). *Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії. Компаративний аналіз курсів логіки кінця XVII - першої половини XVIII ст.* Вінниця: О. Власюк.
- Симчич, М. (2012а). Перекладачі-першопрохідці: Києво-Могилянські філософські курси в перекладах 1960-70-х років. *Sententiae*, 27(2), 146-162. <https://doi.org/10.22240/sent27.02.146>
- Симчич, М. (2012б). Дослідження філософської спадщини Києво-Могилянської академії у радянський час. *Університетська кафедра*, 1, 143-154.
- Стратій, Я. М., Литвинов В. Д., & Андрушко, В. А. (1982). *Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могилянской академии*. Киев: Наукова думка.
- Стратій, Я., Зборовська, К., Зінченко, Г., & Дмитренко, С. (2018). Українська філософія на зламі епох. *Sententiae*, 37(1), 183-218. <https://doi.org/10.22240/sent37.01.183>
- Федяй, М. (2022). Нові подробиці біографії Стефана Калиновського. *Київська Академія*, 19, 79-111. <https://doi.org/10.18523/1995-025X.2022.19.79-111>
- Федяй, М. (2023). Філософський курс Стефана Калиновського 1729-1731 років у світлі його викладацької практики: джерела і (не)оригінальність. *Sententiae*, 42(1), 6-36. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.006>
- Шеремета, О. (2013). Радянські дослідження філософської думки України: ідеологічний та адміністративний контекст дослідницьких стратегій. *Філософська думка*, 1, 90-102.
- Яроцький, П. et al. (Ред.). (2002). Протестантизм в Україні. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм. In А. Колодний (Ред.), *Історія релігії в Україні: у 10-ти т.* (Т. 5). Київ: Світ Знань.
- Barbay, P. (1676). *In universam Aristotelis philosophiam introductio*. Parisiis: Apud Georgium Josse.
- Le Rées, F. (1642). *Cursus Philosophicus in tres tomos distributus* (Т. 1-3). Parisiis: Mattheus Guillemot.
- Micraelius, J. (1661). *Lexicon philosophicum terminorum philosophis usitatorum*. Stetini: Typis Michaelis Höpfneri.
- Scheibler, C. (1665). *Metaphysica duobus libris universum huius scientiae systema comprehendens*. Oxoniae: Hen. Hall Academiae typographus.

Thomas Aquinas. (1888). Pars prima Summae Theologiae. A quaestione I ad quaestionem XLIX. In Thomas Aquinas, *Sancti Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Opera Omnia* (T. 4). Romae: Ex Typographia Polyglotta.

Одержано 12.02.2023

REFERENCES

Archival materials

- Berezyskyi, A. (1968, October 15). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1968, December 29). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1969, January 14). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1969, September 28). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1969, December 29). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1970, May 10). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1970, May 20). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1970, October 3). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1970, October 25). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (1970, October 26). [Letter to Vasyl Byshovets]. [In Ukrainian]. Archive of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Collection of letters held by Mykola Symchych. Kyiv.
- Berezyskyi, A. (Transcrip.). (1970a). Javorskyj Josyp. Disputatio secunda: De principiis internis et externis actuum humanorum. [Typewriting]. Library of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (fol. 1-161). Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Kyiv.
- Berezyskyi, A. (Transl.). (1970b). Yavorskyi Yosyp. The second disputation: On the internal and external principles of human actions. [Typewriting]. [In Ukrainian]. Library of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (fol. 1-168). Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Kyiv.
- Kalinowski, S. (1729). Cursus Philosophicus in collegio KiiwoMohylaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus. [Manuscript]. The Institute of Manuscripts (fonds 305, item 169, fol. 1-32). VNLU, Kyiv.
- [Kalinowski], [S.]. (1729-1730). Cursus Philosophicus in collegio Kiiwomohilaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus. [Manuscript]. The Institute of Manuscripts (fonds 306, Petrov's catalogue, item 123, fol. 1-338). VNLU, Kyiv.
- Kozaczynski, M. (1739-1740). Cursus Philosophicus entis naturalis per quaestiones Philosophicas ad sequens consuetumque biennii tempus iuxta usum in scholis peripatheticorum praeceptum... [Manuscript]. The Institute of Manuscripts (fonds 306, item 126, fol. 5-408v). VNLU, Kyiv.
- Masliuk, V. (Transcrip.). (s.a.a). Cursus Philosophicus in collegio Kiiwomohilaeano ingenius sapientiae amatoribus explicatus [a Stephano Kalinowski]. Anno Domini 1729. [Typewriting]. Library of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (fol. 1-71). Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Kyiv.
- Masliuk, V. (Transl.). (s.a.b). Philosophical course read [by Stephan Kalinowski] at the Kyiv-Mohyla Academy for sincere lovers of wisdom in the year of God 1729. [Typewriting]. [In Ukrainian]. Library of the Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine (fol. 1-79). Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine, Kyiv.

Printed works

- Andrusiv, L. (2009). The correlation of the rational and the emotional-perceptible in the philosophical conception of Kyiv Rus. [In Ukrainian]. *Scientific journal of Precarpathian National University. Philosophical and psychological sciences*, 12, 24-28.
- Antonyuk, H. D. (2013). Rationalization of ethical teachings in the domestic educational space of XVII-XVIII centuries. [In Ukrainian]. *Scientific journal of the Lviv State University of Life Safety*, 7, 247-253.
- Barbay, P. (1676). *In universam Aristotelis philosophiam introducio*. Parisiis: Apud Georgium Josse.
- Editorial board. (1972). In the editorial board of «Philosophical Thought». [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, 3, 100.
- Fediai, M. (2022). New Details About the Biography of Stephan Kalynovskyi. [In Ukrainian]. *Kyivian Academy*, 19, 79-111. <https://doi.org/10.18523/1995-025X.2022.19.79-111>
- Fediai, M. (2023). The philosophical course by Stephan Kalynovskyi of 1729-1731 in the light of his teaching practice: sources and (un)originality. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 42(1), 6-36. <https://doi.org/10.31649/sent42.01.006>
- Kashuba, M. V. (1987). *Monuments of ethical thought in Ukraine XVII - the first half of the XVIII century*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka.
- Kashuba, M. V. (2014). Ethics in the philosophical courses of the Kyiv-Mohyla Academy's professors. [In Russian]. *Ethical thought*, 14, 217-239.
- Kashuba, M., & Herun, V. (2020). *About studies at the department of classical philology and research of the Latin heritage of the Kyiv-Mohyla Academy's professors*. [In Ukrainian]. Oral history of Ivan Franko National University of Lviv. <http://oralhistory.lnu.edu.ua/istoriia-nauky/mariia-kashuba-pro-navchannia-na-kafedri-klasychnoi-filolohii-y-doslidzhennia-latynomovnoi-spadshchyny-profesoriv-kyievo-mohylians-koi-akademii/>
- Kochubei, T. D. (2018). Moral and value orientaries in the creative achievements of Ukrainian enlighteners in the first half of the XVIII century. [In Ukrainian]. *Problems of education: collection of scientific papers*, 88(1), 306-316.
- Kravchenko, O. P. (2007). Human being as the highest value in the contribution of the Kyiv-Mohyla Academy's professors. [In Ukrainian]. *Multiversum. Philosophical almanac*, 64, 157-168.
- Le Rées, F. (1642). *Cursus Philosophicus in tres tomos distributus* (T. 1-3). Parisiis: Mattheus Guillemot.
- Lisovyi, V. S. (2010). *Memoirs*. [In Ukrainian]. Virtual Museum «Dissident Movement in Ukraine». <https://museum.khpg.org/1281364212>
- Micraelius, J. (1661). *Lexicon philosophicum terminorum philosophis usitatorum*. Stetini: Typis Michaelis Höpfneri.
- Nichyk, V. M. (1974). The contribution of the Kyiv-Mohyla Academy to the unification of the spiritual cultures of the Russian, Ukrainian and Belarusian peoples. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, 5, 67-80.
- Nichyk, V. M. (1978). *On the history of domestic philosophy of the late XVII - early XVIII century*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka.
- Nichyk, V. M. (1978). Philosophy at the Kyiv-Mohyla Academy. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, 6, 80-90.
- Nichyk, V. M. (2002). *Kyiv-Mohyla Academy and German culture*. [In Ukrainian]. Kyiv: Center of Spiritual Culture.
- Nichyk, V. M., Masliuk, V., & Rohovych, M. D. (1969). Philosophy at the Kyiv-Mohyla Academy: Stephan Kalinowski. (A brief introduction to universal philosophy). [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, 3, 89-102.
- Ovsiienko, V., & Lisovyi, V. (2005). *Lisovyi Vasyl Semenovych*. [In Ukrainian]. Virtual Museum «Dissident Movement in Ukraine». <https://museum.khpg.org/1113915214>
- Pelekh, P. M. (1952). Psychology at the Kyiv Academy in the 18th century. [In Ukrainian]. In H. S. Kostiuik (Ed.), *Essays on the history of domestic psychology (XVII-XVIII centuries)* (pp. 80-122). Kyiv: Radianska shkola.

- Popovych, M. (1998). *Essay on the History of culture of Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: ArtEk.
- Popovych, M. V. (2018). Hryhoriy Skovoroda against the background of the philosophical and religious movements of the “Early Modern”. [In Ukrainian]. In M. V. Popovych, *The philosophy of freedom* (pp. 163-178). Kharkiv: Folio.
- Romenets, V. A. (1993). *History of psychology of the Enlightenment era*. [In Ukrainian]. Kyiv: Vyscha shkola.
- Rozhdestvenskyi, Y. T. (2011). Issues of psychology in Stephan Kalinowski's ethics course. [In Ukrainian]. *Collection of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine: Problems of general and pedagogical psychology*, 13(2), 345-352.
- Scheibler, C. (1665). *Metaphysica duobus libris universum huius scientiæ systema comprehendens*. Oxoniae: Hen. Hall Academiae typographus.
- Semykras, V. V. (2019). Ethic-legal ideas in Kyiv-Mohyla academy in the XVIII century. [In Ukrainian]. *Ukrainian Cultural Studies*, 5(2), 36-40. [https://doi.org/10.17721/UCS.2019.2\(5\).07](https://doi.org/10.17721/UCS.2019.2(5).07)
- Semykras, V. V. (2021). *History of Ukrainian philosophy: A course of lectures. Study guide. [Electronic publication]*. [In Ukrainian]. Kyiv: Taras Shevchenko Nat. Univ. of Kyiv. http://philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Kafedry/Ukrainian_philosophy/SemykrasVV2021.pdf.
- Sheremeta, O. (2013). Soviet studies of Ukrainian philosophical thought: Ideological and administrative context of research strategies. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, 1, 90-102.
- Stratii, Y., Zborovska, X., Zinchenko, G., & Dmytrenko, S. (2018). Ukrainian philosophy at the turn of the era. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 37(1), 183-218. <https://doi.org/10.22240/sent37.01.183>
- Stratyi, Y. M., Lytvynov, V. D., & Andrushko, V. A. (1982). *Description of the courses of philosophy and rhetoric of the Kyiv-Mohyla Academy's professors*. [In Russian]. Kyiv: Naukova Dumka.
- Symchych, M. (2009). *Philosophia rationalis at Kyiv-Mohyla Academy. Comparative analysis of Mohylean courses of logic at the end of 17th – the first half of the 18th centuries*. [In Ukrainian]. Vinnytsya: O. Vlasuk.
- Symchych, M. (2012a). Translators-explorers: Translations of Kyiv Mohyla philosophical courses in 1960s-1970s. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 27(2), 146-162. <https://doi.org/10.22240/sent27.02.146>
- Symchych, M. (2012b). The study of the philosophical heritage of the Kyiv-Mohyla Academy in Soviet times. [In Ukrainian]. *University department*, 1, 143-154.
- Thomas Aquinas. (1888). Pars prima Summae Theologiae. A quaestione I ad quaestionem XLIX. In Thomas Aquinas, *Sancti Thomae Aquinatis Doctoris Angeleci Opera Omnia* (T. 4). Romae: Ex Typographia Polyglotta.
- Voitkiv, L. (2010). Sensitive and Logical in Ukrainian Philosophy: Dialectics of Connection. [In Ukrainian]. *Scientific journal of Chernivtsi National University: Collection of scientific papers*, 512-513, 41-45.
- Yarotskyi, P. et al. (Eds). (2002). *Protestantism in Ukraine. Early Protestantism. Late Protestantism. Baptism*. [In Ukrainian]. In A. Kolodnyi (Ed.), *History of religion in Ukraine: In 10 volumes* (Vol. 5). Kyiv: World of Knowledge.
- Zhukov, S. M., & Zhukova, T. V. (2005). *History of psychology. Study guide for students of higher educational institutions*. [In Ukrainian]. Kyiv: Center for Educational Literature.

Received 12.02.2023

Mykola Fediai

Translations and interpretations of the philosophical course by Stephan Kalynovskyi: Soviet tradition and its remnants

The article analyzes the translations and interpretations of the philosophical course Stephan Kalynovskyi taught at the Kyiv-Mohyla Academy in 1729–1731. Drawing on unpublished translations, editorial corrections, letters, etc., the author reconstructs the history of this course's translation for the first time, which began in the late 1960s. The author analyzes whether the researchers transcribed and translated the handwritten Latin text correctly and to what extent their interpretations of the course's philosophical ideas are valid. The article demonstrates that researchers neither had the proper knowledge of the scholastic philosophical tradition and, in some cases, its specific type of Latin nor created the necessary critical apparatus. It resulted in many flaws in their works. Ukrainian philosophers grossly misinterpreted Kalynovskyi's course because they found the Enlightenment, Cartesian, and local Ukrainian ideas in the text, written in Paris in the 1630s. The author also demonstrates that contemporary studies of Kalynovskyi's course mostly repeat dubious Soviet ideas, while several dishonest scholars even practice plagiarism.

Микола Федяй

Переклади і тлумачення філософського курсу Стефана Калиновського: радянська традиція та її пережитки

У статті проаналізовані переклади і тлумачення філософського курсу Стефана Калиновського, прочитаного ним у Києво-Могилянській академії в 1729–1731 роках. На основі дослідження неопублікованих перекладів, редакторських правок, листів тощо автор уперше відтворює історію перекладу філософського курсу, що почалася наприкінці 1960-х років. Автор аналізує, чи правильно дослідники дешифрували рукописний латинський текст, чи коректно його переклали і наскільки їхнє тлумачення філософських ідей курсу відповідає дійсності. У статті доведено, що науковці не користувалися прийнятими методами роботи з рукописами та схоластичною філософією (створення критичного апарату, знання філософської традиції, а подекуди й мови), через що результати їхньої роботи мають чимало вад. Найбільше розминулися з дійсністю тлумачення українськими філософами ідей курсу Калиновського, адже вони побачили в тексті, написаному в Парижі в 1630-х роках, просвітницькі, картезіанські та локальні українські мотиви. Автор також демонструє, що сучасні дослідження курсу Калиновського здебільшого повторюють радянські ідеї сумнівної вартості, а недобросесні науковці плагіатять чужий текст.

Mykola Fediai, master of history (National University of Kyiv-Mohyla Academy), master of East European studies (University of Warsaw), postgraduate student of the H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Микола Федяй, магістр історії Національного університету «Києво-Могилянська академія»; магістр східноєвропейських студій Варшавського університету, аспірант Інституту філософії ім. Григорія Сковороди НАН України.

e-mail: mykola.fedyay@gmail.com
